

Till
Regeringskansliet

2014-10-01
1 (17)
Dnr 2011:092

Lägesrapport avseende verksamheten inom området alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksområdet

Härmed avrapporterar Skolverket de insatser myndigheten genomfört inom ramen för den nationella ANDT-strategin under tidsperioden 1 okt 2013-1 okt 2014. Skolverkets särskilda ANDT-uppdrag, som inleddes under år 201, avslutas den 31 oktober 2014.

Sammanfattning

Skolverket ska inom ramen för sitt uppdrag (2011-2014) erbjuda utbildningsinsatser med syftet att stödja skolornas undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak. I uppdraget ingår också att stödja skolornas generella arbete med skolframgång och ett gott skolklimat med en inriktning på hälsofrämjande skolutveckling.

Skolverket har under perioden 1 okt 2013 – 1 okt 2014 genomfört konferenser kring temat ANDT-undervisningen och hälsofrämjande skolutveckling. Konferenserna är genomförda i samarbete med Länsstyrelser i landet. Fem filmer har också producerats för rektorer, lärare och elevhälsans personal och det är Skolverkets förhoppning att de ska utgöra inspiration för kollegiala samtal om tobaksfri skoltid, ämnesintegration av ANDT samt föräldrasamarbete. Skolverkets särskilda ANDT-uppdrag har utvärderats och enligt denna har olika aktörer reagerat mycket positivt på Skolverkets insatser och inriktning. Dessa ställer dock frågan hur Skolverket kommer att se på det fortsatta arbetet med ANDT i skolor när uppdraget avslutas den 31 oktober 2014.

I och med att regeringens ANDT-strategi löper ut 2015 har varje myndighet ombetts ge synpunkter på mål, indikatorer och samordning. Skolverket har besvarat dessa frågor under ”Avslutande kommentarer”.

På Skolverkets vägnar

Erik Nilsson
Avdelningschef

Håkan Sandström
Undervisningsråd

Skolverkets lägesrapport avseende verksamheten inom alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksområdet

(Regeringens beslut S2014/3182/FST)

1. Inledning

För att följa upp regeringens åtgärdsprogram för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken ska berörda myndigheter varje år (1 oktober) lämna sina lägesrapporter till regeringen. Lägesrapporten ska innehålla en omvärldsanalys där myndigheterna redogör för kortsiktiga förändringar inom sina verksamheter och inom sitt ansvarsområde som har relevans för genomförandet av ANDT-strategin. Myndigheten ska också ange strategiska utvecklingsområden och insatser som myndigheten anser bör prioriteras framöver för att uppnå målet.

Eftersom ANDT-strategin löper ut 2015 inbjuds också berörda myndigheter att ge sin syn på nuvarande indikatorer, uppföljningssystemet för det egna ANDT-arbetet liksom ANDT-samordningen.

1.1 Regeringens ANDT-strategi

I regeringens ANDT-strategi finns sju långsiktiga mål som anger inriktningen för ANDT-arbetet som helhet.

1. Tillgång till narkotika, dopningsmedel, alkohol och tobak ska minska.
2. Barn ska skyddas mot skadliga effekter orsakade av alkohol, narkotika, dopning eller tobak.
3. *Antalet barn och unga som börjar använda narkotika och dopningsmedel eller debuterar tidigt med alkohol eller tobak ska successivt minska.*
4. Antalet personer som utvecklar skadligt bruk, missbruk eller beroende av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska successivt minska.
5. Personer med missbruk eller beroende ska ha ökad tillgänglighet till vård och stöd av god kvalitet.
6. Antal döda och skadade på grund av sitt eget eller andras bruk av alkohol, narkotika, dopningsmedel eller tobak ska minska.
7. En folkhälsobaserad och restriktiv syn på ANDT inom EU och internationellt.

Det är framför allt mål 3 som är mest relevant för myndighetens verksamhetsområde och det är inom målområde 3 som myndigheten genomfört olika utbildningsinsatser.

1.2 ANDT i siffror – med relevans för skolan

Statistik kring mål 3 visar att ungdomars användning av alkohol och/eller tobak och/eller narkotika har minskat över tid. I 2013 års undersökning noterades en historiskt låg konsumtion av *alkohol* och i årets mätning ligger man kvar på samma

låga nivåer, i vissa fall till och med lägre. För andra året i rad är det således färre än hälften av eleverna i årskurs 9 som uppger att de dricker alkohol.

När det gäller *tobak* är det en tydligt sjunkande trend i åk 9. För flickor i år 2 i gymnasieskolan visar statistiken också sjunkande siffror – dock ej hos pojkar. Pojkar i gymnasieskolan har ett ökat bruk av tobak och dessutom snusar pojkar i större utsträckning dagligen. Den dagliga användningen av tobak sjunker emellertid i alla de fyra mätgrupperna, dvs för både flickor och pojkar i årskurs 9 och år 2 i gymnasieskolan.

För *narkotika* sjunker inte användningen utan ligger relativt stabil. Hos pojkar i årskurs 2 i gymnasieskolan har användningen av narkotika dock ökat jämfört med tidigare år (ca 20 % versus 16 %). Det är framför allt en ökning av frekvent användande (att minst 20 gånger ha använt cannabis) framför allt hos gymnasieelever: från 2,0 % (2004-2008) till 3,4 % (2014). Åk 9: från ca 0,6- 0,7 % (2000-2008) till ca 1,2-1,3 % (2013-2014). När det gäller narkotika som Spice är siffrorna i stort sett oförändrade från 2012. (åk 9: ca 2,5 %; gy 2: pojkar: 6,1 %, flickor: 2,7 %).¹

Enligt Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) är den grupp som använder nättdroger relativt liten. De används huvudsakligen av redan etablerade narkotikaanvändare och högkonsumenter av alkohol. När det gäller riskfaktorer som ogiltig frånvaro, dålig kontakt med föräldrar och många vänner som röker/dricker sig berusade/använder narkotika, uppvisar nättdrogsanvändarna genomgående höga risktal. Exempelvis uppgav 38 procent att de skolkar minst 2-3 ggr i månaden.²

1.3 Ur ANDT-strategin - en hälsofrämjande skola

Inom regeringens ANDT-strategi är punkten 3.4 - *en hälsofrämjande skola* den del som rör specifikt skolans verksamhet. I ANDT-strategin anges följande:

”Pågående åtgärder:

- *Uppdrag till Skolverket att stödja generell skolutveckling och undervisningen i alkohol, narkotika, dopning och tobak*
- *Satsning för att stärka elevhälsan*”

När det gäller regeringens förslag om ”indikatorer avseende de prioriterade målen i ANDT-strategin” kommer Skolverket att kommentera dessa i slutet av denna lägesrapport.³

¹ CAN:s enkätundersökning 2013. Resultat publicerade juni 2014. I undersökningen 2014 deltog ca 4 900 elever i årskurs 9 och ca 3 800 elever i gymnasieskolan år 2 (ca 50% av vardera kön).

² *Ungdomar som använder nättdroger – vilka är de?* Empiriska analyser av skolelevs drogvanor med fokus på nättdroger. www.can.se

³ Ur regeringens ANDT-strategi, sid 69

2. Skolverkets uppdrag

Skolverkets regeringsuppdrag (2011-2014) har formuleringar som dels rör ett brett perspektiv av hälsofrämjande skolutveckling, dels ett smalare perspektiv med fokus på själva undervisningen om alkohol, narkotika, dopning och tobak.

Ur uppdraget till Skolverket:

” att erbjuda utbildningsinsatser med syftet att stödja skolornas undervisning om alkohol, narkotika, dopning och tobak. I uppdraget ingår också att stödja skolornas generella arbete med skolframgång och ett gott skolklimat och med en inriktning på hälsofrämjande skolutveckling”.⁴

Hälsofrämjande skolutveckling är en vidareutveckling av begreppet ”hälsofrämjande skola” som initierades av Världshälsoorganisationen under 1990-talet. Eftersom den viktigaste skyddsfaktorn för barn och ungdomar är att klara skolan⁵ behöver skolans hälsofrämjande arbete sättas i relation till skolans resultat, så att inte upplysning eller information frikopplas från skolans kunskapsuppdrag. Framgångsrika skolor är skolor som uppfyller både kunskaps- och sociala mål.⁶

Begreppet hälsofrämjande skolutveckling innefattar två delar: Å ena sidan innebär det att till stor del att göra hälsa utan att tala om hälsa, dvs allt det arbete i skolan som syftar till att nå målen – bli motiverad, få lust till lärande, få bra återkoppling på sitt skolarbete etcetera.⁷ Det innebär också att skapa ett gott skolklimat, det vill säga ett gediget värdegrundsarbete för att skapa goda relationer mellan elever och tillitsfulla relationer mellan lärare och elever. Å andra sidan innebär hälsofrämjande skolutveckling även en utveckling av kvaliteten i undervisningen om hälsa, i det här fallet ANDT-undervisningen. Skolverket har i denna del framför allt haft fokus på dels den ämnesövergripande ANDT-undervisningen, dels rökfri- och tobaksfri skoltid.

2.1 Tre nivåer – ANDT-insatser i skolor

Insatser som rör alkohol, narkotika, dopning och tobak kan i skolor bedrivas parallellt på tre nivåer. Det innebär att:

1. att *arbeta främjande*, att stärka barn och unga i att klara skolan och skapa goda relationer i en skola med ett gott skolklimat; främjande innebär också att ge alla elever en hög kvalitet på ANDT-undervisningen och att

⁴ Uppdrag till Statens skolverk att utforma utbildningsinsatser om alkohol, narkotika, dopning och tobak

⁵ Socialstyrelsens sociala rapport, 2010

⁶ Törnsén, Monika, *Successful principal leadership: prerequisites, processes and outcomes. Pedagogiska institutionen*, Diss. Umeå universitet, Umeå, 2009

⁷ Hattie, J, *Synligt lärande för lärare*, Natur och Kultur, 2012

- en tydligare ämnesintegration ska ge elever olika perspektiv på alkohol, narkotika, dopning och tobak
2. att *förebygga problem* genom att tidigt ge stöd till elever för att inte skapa utanförskap; skolans personal behöver ha en blick för utsatta elever och fånga upp dessa i tid
 3. att *samverka* med olika professionella utanför skolan när en elev är i akuta svårigheter, så att eleven får snabb och adekvat hjälp.

Skolors arbete inom ANDT-området är komplext och det ställer därför krav på lärare och elevhälsans personal att kunna agera på de tre nivåerna samtidigt. Det ställer också krav på ett nära samarbete mellan lärare och elevhälsans personal. En särskilt viktig roll har rektor som ansvarar för verksamheten. Det är rektor som styr och leder inte minst det kollegiala samtalet om de frågor i skolan som rör alkohol, narkotika, dopning och tobak. Rektor har också enligt läroplanen ett ansvar för att se till att undervisningen samordnas i ämnesövergripande kunskapsområden. Inte minst viktigt inom kunskapsområdet ANDT där elever i sina olika ämnen behöver få reflektera och diskutera kring flera perspektiv på områdena alkohol, narkotika, dopning och tobak.

3. Genomförda insatser 1 okt 2013 – 1 okt 2014

Nedan beskrivs de insatser och regeringsuppdrag som genomförts av Skolverket 1 okt 2013 – 1 okt 2014 med anknytning till kunskapsområdet ANDT. En slutredovisning av Skolverkets uppdrag 2011-2014 kommer att lämnas senast den 31 december till regeringen.

Skolverket redogjorde i lägesrapporterna från år 2012 och 2013 att ANDT-uppdraget har verkat i en tid då nya reformer implementerats i skolor. De rör bland annat nya kurs- och ämnesplaner, nytt betygssystem, utbildning av lärare inför reformen om lärarlegitimation. Det rör även stora utbildningssatsningar som matematiklyft, läslyft liksom omfattande utbildning för att skolor ska uppfylla likabehandlingslagen.

I detta reformtryck har Skolverket analyserat hur utbildning av skolans personal kan ske inom området ANDT och hälsofrämjande skolutveckling. I den plan över insatser som lades fram till regeringen 2 maj 2011 låg tyngdpunkten i utbildningsinsatserna på högskolekurser. Syftet var att lyfta fram forskning och fördjupa själva didaktiken i undervisningen om ANDT. Det ökade reformtrycket på skolor ledde emellertid till att Skolverket ändrade sin planering och i stället la ökat fokus på insatser som webinarier, filmer och endagskonferenser.

3.1. Konferenser

I Skolverkets olika satsningar och analyser av vad som är ”effektiv kompetensutveckling” har det kollegiala lärandet med expertstöd utifrån visat sig vara mest

effektivt. Ett lärande som sker tillsammans med kolleger, bedrivs kontinuerligt och med inbyggd handledning. Endagskonferenser blir ofta engångssatsningar och innebär inte det kollegiala och kontinuerliga lärande som är önskvärt. Skolverket kunde emellertid se att en stor fördel med att anordna endagskonferenser var att skapa ett långsiktigt samarbete med Länsstyrelserna, som har omfattande uppdrag inom ANDT-området. Skolverket ville också lyfta fram ANDT-undervisningen och det breda arbetet med hälsofrämjande skolutveckling.

Vid ett heldagsseminarium med Länsamordnarna (januari 2013) väckte Skolverket frågan om dessa ville samverka med Skolverket kring genomförandet av konferenser. Tolv Länsstyrelser nappade direkt och fyra stycken tillkom senare men deras förslag låg då lite för sent i tid för att dessa skulle kunna genomföras inom uppdraget.

Konferenserna har varit riktade till lärare, rektorer, elevhälsans personal men även socialtjänstemän och lokala aktörer har deltagit. Konferenserna har ägt rum på följande orter: Malmö, Eskilstuna, Stockholm, Västerås, Linköping, Växjö, Karlstad, Jönköping, Luleå, Örebro och Gotland, således i 11 län totalt. (även Gävle var inplanerad men fick av olika skäl ställas in). Hittills har ca 1050 personer deltagit vid nio (av elva) genomförda konferenser. Ytterligare två konferenser kvarstår att genomföras under oktober månad. Merparten av deltagarna har varit personal vid elevhälsan utom i Malmö där merparten var lärare och rektorer.

3.1.1 Konferenserna – innehåll och arbetsätt

Konferensprogrammet har i stort sätt varit detsamma vid varje konferens men där Länsstyrelsen och regionen alltid haft med ett regionalt inslag. Skolverket har burit kostnaderna för lokal, kaffe/lunch, föreläsararvoden samt material. Länsstyrelserna har stått för layout av program, utskick till skolor och anmälningar. Skolverket har varit moderator under konferensen.

Innehållet omfattar både ett brett perspektiv av hälsofrämjande skolutveckling där elevhälsan är en central del och ett mer insnävat med fokus på själva undervisningen om ANDT. Konferensen lyfter också i en särskild föreläsning fram hur skolan kan arbeta för en rök- och tobaksfri skoltid.

Arbetsättet på konferenserna har varit att deltagarna sitter kring runda bord. Efter varje föreläsning som varar ca 35-45 minuter får deltagarna möjlighet att under ca 10-15 minuter diskutera med varandra kring en specifik fråga ställd av föredragshållaren.

Konferenserna har utvärderats genom att deltagarna innan konferensens avslutning fått besvara fyra öppna frågor, vilka gett en relativt bra bild av vad som väckt sär-

skilt intresse och vad deltagarna vill initiera i sin egen skola/kommun.⁸ Deltagarna tyckte det varit en bra balans i innehållet. Uppskattande inslag var bland annat diskussioner om elevhälsans betydelse för utveckling av elevers resultat och främjande arbete samt inslag hur man som lärare kan utveckla den ämnesövergripande undervisningen och därmed få ett samarbete med olika lärare. Deltagarna uppskattade också själva arbetssättet under konferensen genom de runda borden och diskussionerna vid dessa.

Nedan följer en sammanfattning av de perspektiv som framförts vid konferenserna:

Lärande och hälsa – och Skolverkets ANDT-strategi (Skolverket)

Sambandet mellan Lärande och hälsa lyfts fram, där en del av Skolverkets slutsatser om läget i den svenska skolan presenteras liksom betydelsen av att skapa tillitsfulla relationer. Låga eller ofullständiga grundskolebetyg är den viktigaste riskfaktorn för framtida psykosociala problem; självskadebeteende, självmord, missbruk, kriminalitet etc. Ju tidigare utbildningskedjan bryts, desto sämre framtidsutsikter har barnet. Presentationen ställer också frågan kring de elever som klarar skolan bra – men som trots detta mår dåligt - har skolan lyckats då? Diskussionsfråga till deltagarna: Presentera er för varandra och diskutera hur ni på er skola ha reflekterat kring sambandet lärande och hälsa?

Vad betyder vetenskap och beprövad erfarenhet och hur ser Skolverket på dessa begrepp? (Jonas Andersson, Skolverket)

ANDT har varit ett område där just begreppet evidens och evidensbaserade metoder förekommit rikligt under 2000-talet. Skolverket redogör för skollagens formuleringar och Skolverket syn på begreppen vetenskap och beprövad erfarenhet, där det sistnämnda innebär att erfarenheter är systematiskt prövade, dokumenterade och genererade under en längre tidsperiod och av många. Här presenteras också en del av slutsatserna i Skolverkets publikation "Forskning i klassrummet". Diskussionsfråga till deltagarna:

Tänk på ett arbete på din skola, på temat ANDT, som inte blev som det var tänkt!

Vad ville ni uppnå med arbetet? Varför blev det inte som det var tänkt? Vad skulle ni ha gjort annorlunda i dag? Vad var den viktigaste lärdomen?

Vad säger forskningslitteraturen om viktiga komponenter i ANDT-undervisningen? (Berth Andersson, Linnéuniversitetet)

Linnéuniversitetet har på Skolverkets uppdrag gjort en litteraturöversikt om ANDT-undervisningen och en summering av denna gjordes i lägesrapporten 2012. Genomgången visar att en forskningsbaserad ANDT-undervisning bör knytas till ett teoretiskt ramverk kring risk- och skyddsfaktorer, innehålla inslag som syftar till beteendeförändring, som t ex social färdighetsträning, undervisa om samhällets normer kring alkohol och narkotika, vara anpassad till målgruppens ålder och mognad samt ha inslag av elevaktiga pedagogiska förhållningssätt som skapar delaktighet och gör undervisningen trovärdig för eleverna. Dis-

⁸ De fyra frågorna är: 1)Har dagen gett dig nya insikter/kunskap/nya perspektiv? Vad/vilka, i så fall? 2)Vilka har varit dagens styrkor?3)Är det något, utifrån dagens föreläsningar, du skulle vilja/kunna realisera på hemmaplan? 4)Övriga synpunkter

kussionsfråga till deltagarna: I den planerade högskolekursen om ANDT-undervisningen i skolan – vilka teman tycker ni är viktiga att ta upp?

Vilka möjligheter och binder finns för en ämnesintegrerad ANDT-undervisning och vilket stöd ges i skolans styrdokument? (Lisbeth Hallgren, förstelärare, didaktikutvecklare, Furulidsskolan, Aneby kommun.

I föreläsningen ges en översikt av läroplanen där framför allt ämnena biologi och Idrott och hälsa har skrivningar som rör ANDT. I intervjuer som LH gjort med lärare (ca 40 st) vid Furulidsskolan framkom att lärarna såg det som ett angeläget ämne, att det var relativt lätt att integrera med andra ämnen samtidigt som lärarna hade brist på kunskap, att det var känsliga ämnen, brist på material, tidsbrist för planering och svårt att hinna med. LH visar hur hon samarbetar med ämneslärare inom sin skola, svenska, samhällskunskap, NO och engelska. Tillsammans med rektor lyckas hon skapa tid och utrymme för frågorna. I sitt arbete initialt är ett elevaktivt arbetssätt avgörande för att landa rätt och skapa trovärdighet. Diskussionsfråga till deltagarna: Hur kan vi tolka in ANDT i våra ämnen? Hur vill vi på vår skola integrera ANDT i olika ämnen?

Vad innebär det att skapa en elevhälsa som genom åren gett stöd till goda elevresultat? (Johan Hallberg, rektor, Malma-skolan, Kolsva)

Föreläsningen spänner över hela elevhälsans nya uppdrag enligt skollagen. JH visar hur elevhälsan kan bli en viktig i arbetet med att öka elevernas resultat; hur Malma-skolan skola har gått från 85% som gick vidare till gymnasieutbildning till idag 100 %. Genom en väl utbyggd elevhälsa med specialpedagoger, speciallärare, kurator, skolsköterska, psykolog, fritidsledare kan en skola utvecklas där tidigt stöd är en nyckelfråga för att eleven inte ska hamna i ett utanförskap. Främjande och förebyggande arbete kring likabehandling, sex och samlevnad, ANDT är viktiga delar för att skapa ett gott skolklimat. Diskussionsfråga till deltagarna: Hur tänker ni på er skola om elevhälsans roll att ”stödja elevens utveckling mot målen”?

Hur kan skolor arbeta kring rökfri men också tobaksfri skoltid? (Niklas Odén, fristående sakkunnig i tobaksförebyggande arbete)

Föreläsningen reder ut begreppen kring tobakslagen – om barns och ungas rätt till rökfri skolgård och tobaksfri skoltid. Att tobakslagen egentligen inte är en strafflag utan en skyddslag. Och att det är nödvändigt - om man ska lyckas med rökfri skolgård - att ta hjälp av eleverna själva. Elever vill också att de vuxna ska reagera samtidigt som lärarna inte kan vara poliser utan de måste hitta ett gemensamt förhållningssätt inom skolan. Diskussionsfråga till deltagarna: Hur tar ni hjälp av eleverna för att få er skola rökfri – men också tobaksfri?

3.2 Filmer

I diskussionen om alternativa arbetssätt att fortbilda skolpersonal har Skolverket under perioden 1 okt 2013 – 1 okt 2014 tagit fram ytterligare tre filmer (två filmer har tidigare publicerats, våren 2013). Filmerna är på 10 minuter och kan användas som startpunkt för en diskussion skolpersonal emellan. På det sättet kan olika utbildningsperspektiv om ANDT nå ut till en stor grupp lärare och personal inom elevhälsan.

Nedan beskrivs i korthet innehållet i de fem filmer som tagits fram inom Skolverket.

Den först producerade filmen (våren 2013) visade hur gymnasieelever hade tagit eget ansvar för att utveckla en rökfri skolgård i en gymnasieskola. *Den andra filmen* berör rektors ansvar och perspektiv och hur dessa ser på olika svårigheter att arbeta kring rökfri skoltid.⁹ I filmen redogörs också för ungdomars utsagor om hur de vill bli bemötta av vuxna. Det är forskaren Maria Nilsson som medverkar tillsammans med två rektorer från en gymnasieskola i Lysekil samt en rektor för en grundskola i Malmö. *Den tredje filmen* har fokus på begreppen tobaksfri skoltid och rökfri skolgård. Vad menas egentligen med rökfri skolgård och varför är det så svårt för skolor att efterleva. Hur ser vi på tobakslagen – är det en strafflag eller en skyddslag? *Den fjärde filmen* tar som utgångspunkt det ämnesövergripande arbetet om ANDT och visar hur lärare och rektor på Furulidsskolan i Aneby kommun, arbetar med att få till ett väl fungerande ämnesövergripande arbete. I filmen berättar rektor och lärarna i biologi och svenska om hur de arbetar med ämnesövergripande arbete om ANDT. Vilka kopplingar finns till styrdokumentet och hur genomför lärarna på ett konkret sätt sin undervisning. Rektor tar upp hur det tidsmässigt kan fungera att arbeta ämnesövergripande på skolan.

Den femte filmen tar upp föräldrasamarbete, som är inte minst viktigt när skolor arbetar inom områden som alkohol, narkotika, dopning och tobak. Ett centralt budskap i filmen är att skolans personal har huvudansvaret för kvaliteten i kontakten med föräldrar. Samarbetet med föräldrar är komplext och kan utmana både rektor och lärare, därför kan handledning behövas kring bland annat förhållningssätt. Hur får man till en dialog och inte parallella monologer. Medverkar gör forskaren Lars Erikson¹⁰, Örebro universitet, psykolog och handledare Helle Jensen¹¹, Danmark och verksamhetschef Christina Bergman, Lycksele kommun samt två kollegiala handledare från Lycksele.¹²

Som ett komplement till filmen om föräldrasamarbete finns även en pdf-fil med tre intervjuer med skolpersonal om hur de har utvecklat sitt föräldrasamarbete.¹³

3.3 Högskolekurser

I samarbete med Högskolan för Lärande och Kommunikation, Jönköping, och Linnéuniversitetet tog Skolverket hösten 2013 fram en ramkursplan för att genomföra två högskolekurser om ANDT-undervisningen: 1) delkursen 2komma5; 2) delkurs 5 hp (som en fortsättning på 2komma5). De båda kursernas övergripande syfte är att skapa en likvärdig ANDT-undervisning med hög kvalitet inom Sveriges

⁹ Nilsson, Maria, *Tonåringar om tobak, Vanor, kunskaper och attityder*, Rapport, Umeå universitet/Statens folkhälsoinstitutet, 2010

¹⁰ Erikson, Lars. *Lärares kontakter och samverkan med föräldrar*, En kvalitativ studie i tre skolor, Ped. Inst., Örebro universitet, 2010

¹¹ Jensen, H & Jensen M. *Professionellt föräldrasamarbete*. 2011.

¹² "Vi lämnar till skolan det käraste vi har"...Om samarbetet förskola/skola och föräldrar, en relation som utmanar, Stödmaterial, Skolverket, 2008, tredje upplagan, 2012

¹³ Filmer och annat material kan laddas ned på www.skolverket.se/andt

grundskolor och gymnasier. Kurserna vänder sig i första hand till skolans personal men även andra professionella som samverkar med skolan har visat stort intresse.

Del 1 läses på heldistans medan del 2 är delvis campusförelagd (Linnéuniversitetet) med 3 campusträffar på en termin. Delkurs 1 behandlar huvudsakligen fakta kring alkohol, narkotika, dopning och tobak, teorier och forskning om ANDT-undervisning och sambanden lärande, hälsa, trygghet.

I delkurs 2 studeras hur teorier och forskning om ANDT-undervisning kan tillämpas i praktiken, hur dessa teorier kan omsättas i olika arbetssätt, hur evidensbaserad inom ANDT undervisningens område kan förstås och tillämpas samt hur en beprövad erfarenhet kan utvecklas.¹⁴ Delkurs 1 är således mer teoretisk medan delkurs 2 har ett mer praktiskt perspektiv och syftar till att omsätta och testa teorierna i praktiken.

När denna rapport överlämnas till regeringen är 100 personer anmälda till högskolekursen 2komma5. Återstår att se hur många av deltagarna som fortsätter resterande 5 hp vid Linnéuniversitetet.

3.4 Stödmaterial – ett utvecklingsarbete

När det gäller stödmaterial till skolpersonal formulerade regeringen uppdraget till Skolverket på följande sätt. *”Verket ska även inventera det stödmaterial som finns på området och bedöma behovet av ytterligare material. Om Skolverket bedömer att det finns behov av ett nytt stödmaterial, ska ett sådant utformas och spridas till skolhuvudmännen. I arbetet ska Skolverket ta tillvara erfarenheterna från Folkhälsoinstitutets regeringsuppdrag ”Skolan förebygger”.*¹⁵

Högskolan för Lärande och Kommunikation fick uppdraget av Skolverket att analysera tillgängligt material. I rapporten (2012) förs fram att det finns inget akut behov av ett nytt material om alkohol, narkotika, dopning och tobak, det finns tillräckligt med material, men att skolpersonal däremot kan behöva ökad kunskap om hur de kritiskt kan granska ”evidensbaserade material” som erbjuds.¹⁶ Det finns en stor marknad för denna typ av material och det kan ibland vara svårt för skolpersonal att orientera sig om allt som erbjuds skolor. Vad betyder det att en metod är så kallat evidensbaserad? Bygger evidensen på flera studier eller enbart någon enstaka? Bygger evidensen på en grupp barn med relativt stora svårigheter eller är det avsett för alla elever? Hur gestaltas värdegrunden i materialen och finns det något i denna som strider mot läroplanens intentioner?

3.4.1 Ämnesintegrerad undervisning – utvecklingsarbete

I den arbetsgrupp med olika experter som varit knuten till Skolverkets uppdrag diskuterades behovet av att själva ANDT-undervisningen behövde konkretiseras mera för att ge lärare stöd att utveckla sin undervisning. Statens folkhälsoinstitut tog fram materialet *Berusing på schemat* (2010) där fokus var på ämnesintegrering

¹⁴ Ramkursplan för 2komma5. Skolverket och Högskolan för Lärande och Kommunikation, 2013

¹⁵ 2011-375/S, ANDT, Uppdrag till Skolverket

¹⁶ *Material för skolan om alkohol, narkotika, tobak och dopning - inventering, analys och behov*, Skolverket och Högskolan för Lärande och Kommunikation, 2012

av ANDT-undervisningen. För att komma ännu lite närmare frågeställningarna kring ämnesintegration behövde Skolverket få lite mer ”kött på benen” och tillsatte därför en arbetsgrupp med tio lärare från grundskola och gymnasieskola. Intervjuer med de medverkande lärarna har genomförts och två heldagsseminarier har anordnats för att diskutera hur lärare bäst kan arbeta i sina ämnen med ANDT-frågor. Två av lärarna fick också uppdrag att närmare skriva kring teman som ämnesintegration, organisering av sådan undervisning samt elevinflytande. Som en följd av detta arbete producerade Skolverket en film med en av lärarna (Furulidsskolan i Aneby kommun).

Skolverket planerar att i slutet av år 2014 ge ut ett relativt kortfattat stödmaterial (som pdf-fil på Skolverkets webb) där inriktningen på skolors ANDT-arbete berörs, kriterier för analys av material samt möjligheter och hinder för en ämnesintegrerad undervisning i ANDT-frågor. Komplement till stödmaterial kommer att finnas på Skolverkets webb i form av filmer, lärande exempel från skolor samt material från andra aktörer.

3.5 Webb

På Skolverkets webbplats www.skolverket.se/andt finns material som tagits fram av Skolverket och som kan laddas ned: rapporter om ANDT, sammanfattande texter om hur styrdokumentet kan ge vägledning för ANDT-undervisningen. Här finns de tidigare nämnda filmerna liksom webinarier samt artiklar om elevhälsan och föräldrasamarbete. Skolverket har också tillgång till webbplatsen www.gratisiskolan.se där de olika materialen om ANDT kan laddas ned gratis.

3.6 Samverkan

Skolverket har framför allt samverkat med Folkhälsomyndigheten (tidigare Statens folkhälsoinstitut) men även med Läkemedelsverket. I arbetet med genomförande av konferenser har Skolverket haft ett nära samarbete med de olika Länsstyrelserna i landet. I den samverkan har även Kommunförbund och Regionförbund medverkat. Skolverket finns också med i uppdraget om Rikspolisstyrelsens sociala insatsgrupper. Skolverket har också i sin arbetsgrupp med experter samverkat med Högskolan för Lärande och Kommunikation, Jönköping och Linnéuniversitetet, Växjö.

4. Övriga uppdrag med anknytning till ANDT

Skolverkets olika regeringsuppdrag är ett led i att skapa likvärdighet för elever i skolan. I och med det starka sambandet mellan lärande och hälsa leder därför flertalet av Skolverkets uppdrag till att i sin förlängning ge stöd för elever att klara skolan, vilket i sin tur kan ha effekt på deras hälsa.

4.1. Elevhälsan

Mellan 2012 och 2016 har Skolverket i uppdrag att genomföra en rad insatser för att förstärka elevhälsan¹⁷. Inom uppdraget fördelar Skolverket statsbidrag till personalförstärkningar, genomför utbildningsinsatser, tar fram stödmaterial och utvecklar indikatorer för att följa upp kvaliteten och tillgången till elevhälsa.

Elevhälsan är en viktig del inom regeringens ANDT-strategi. Redan propositionen Hälsa, Lärande, Trygghet 2001 lyfte fram samspelet mellan lärande och hälsa liksom elevhälsans främjande och förebyggande arbete. Begreppen har sedan återkommit i avsnitten om elevhälsan i skollagen 2010. Samtidigt som elevhälsan ska medverka till att stärka skolans hälsofrämjande och förebyggande arbete ska även elevhälsans personal ”stödja elevens utveckling mot utbildningens mål”. Elevhälsan knyts därmed närmare skolans uppdrag – att inte enbart ha fokus på hur eleverna mår utan även hur eleverna lär sig.

Skolverket genomför under hela uppdragstiden utbildningar för elevhälsoteam i form av en seminarieserie inkluderande fem sammankomster. Seminarieserien genomförs på fem orter: Umeå, Stockholm, Malmö, Arlanda och Göteborg.

En vägledning för elevhälsan har också tagit fram i samarbete med Socialstyrelsen.¹⁸

4.2 Systematiskt kvalitetsarbete

Att kontinuerligt och systematiskt följa upp och utvärdera en skolas arbete är ett led i att ständigt utveckla verksamheten. Skolverket gav hösten 2012 ut Allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete och under 2013-2014 har även självskattningsverktyget BRUK uppdaterats inom ett flertal ämnes- och kunskapsområden. Inom uppdraget om elevhälsan håller indikatorer på att tas fram och Skolverket menar att dessa kan få betydelse för dels undervisningen om hälsa, dels skolors främjande och förebyggande arbete, alltifrån ett gott skolklimat och ANDT-undervisning till insatser mot ogiltig frånvaro.¹⁹

I Skolverkets stödmaterial kommer ett antal perspektiv och kriterier för undervisningen om ANDT att lyftas fram. Några av perspektiven fanns redan vid kvalitetsgranskningen av undervisningen om ANDT (2000) och ett par har tillkommit. Nedan nämns några av dem: Hur ser skolans ämnesintegrerade ANDT-undervisning ut i relation till mål och kunskapskrav? Vad tycker eleverna om själva undervisningen och vad lär de sig? Hur är elevernas inflytande på innehåll och genomförande? Hur är variationen i arbetssätt? Hur styr och leder rektor ett kollegialt lärande inom ANDT-området? Vilken medvetenhet finns kring genus och vilka normer kring ANDT finns på skolan? Vilket material används i undervisningen och vilken systematisk kvalitetsgranskning finns av de material som används i skolan? Uppföljningen bör också omfatta information och synpunkter från elevhälsans personal. Inte minst kan skolsköterskans hälsosamtal med eleverna ge viktiga erfarenheter i

¹⁷ Utbildningsdepartementets dnr: U2011/5947/S m.fl. Skolverkets dnr: 2011:861.

¹⁸ *Vägledning för elevhälsan*, Skolverket och Socialstyrelsen, 2014

¹⁹ *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet*, Skolverkets allmänna råd med kommentarer, Skolverket, 2013

kommunikationen med rektor och lärare för att utveckla skolans arbets- och lärmiljöer.

4.3 Värdegrund

Värdegrundsuppdraget har en bred ansats och innehåller ett viktigt främjande perspektiv som finns med i ANDT-uppdraget – att främja ett gott skolklimat med tillitsfulla relationer mellan elever men också mellan lärare och elever.

En rad högskolekurser har genomförts med fokus på likabehandlingsarbete. Till skolors värdegrundsarbete hör också sex- och samlevnadsundervisningen som i Skolverkets uppdrag fokuserat på ämnesintegrerad och ämnesövergripande undervisning, det vill säga haft en liknande inriktning som Skolverkets ANDT-uppdrag.

5. Avslutande kommentarer

Förutom utvärderingen av Skolverkets uppdrag kommer Skolverket nedan att besvara de frågor som regeringen ställt till de olika myndigheterna.

5.1 Utvärdering av Skolverkets uppdrag

Skolverkets uppdrag har nyligen utvärderats men utvärderingens resultat hinner inte komma med i denna lägesrapport utan kommer att bli en del av Skolverkets slutredovisning.²⁰ Av det preliminära resultatet kan emellertid Skolverket konstatera att samarbetspartners och deltagare vid konferenser har varit nöjda med Skolverkets både inriktning och insatser, även om de intervjuade har påpekat att Skolverkets uppdrag hade kunnat vara mer personalintensivt och att insatser kunde kommit lite tidigare i uppdraget.

Länssamordnare har uttryckt ”äntligen en samarbetspartner som är ’skolans’”. Styrkan enligt utvärderingen har varit att Skolverket förmedlat ett synsätt på frågorna kopplade till sambanden mellan lärande och hälsa samtidigt som man velat lyfta själva undervisningen om alkohol, narkotika, dopning och tobak. De intervjuade är också positiva till att Skolverket särskilt lyft fram möjligheter och svårigheter kring rök- och tobaksfri skoltid. Men de intervjuade ställer också frågan vad som nu händer i fortsättningen när Skolverket inte har något uppdrag – ”ser Skolverket att de har ett ansvar för ANDT-frågor, även utan ett specifikt uppdrag?”

5.2 Hur har myndighetens insatser påverkat utvecklingen?

Någon effektutvärdering har inte genomförts utan utvärderaren av Skolverkets uppdrag har studerat själva processen och via intervjuer med olika medverkande försökt få en bild av insatsernas genomförande.

Skolverket har i sina insatser uppmärksammat dels innebörden i hälsofrämjande skolutveckling och sambanden mellan lärande och hälsa, dels den ämnesintegrerade

²⁰ Utvärderingen kommer att bifogas den slutredovisning som Skolverket lämnar in till regeringen den 31 oktober 2014.

ANDT-undervisningen, både dess innehåll och organisation. Inom ANDT-området har Skolverket särskilt lyft fram skolors svårigheter med att göra skolor rökfria. Detta är dock bara början och fler långsiktiga insatser skulle behöva utvecklas.

Skolverkets erfarenheter är att det nära samarbetet om konferenserna med Länsstyrelserna men ibland också med Kommunförbund och Regionförbund har varit mycket konstruktivt. Att göra något konkret tillsammans i en samverkansprocess innebär ofta att man kommer längre i samarbetet än att enbart mötas vid ett sammanträdesbord.

5.3 Förändringar i omvärlden som påverkar utvecklingen

Området ANDT befinner sig också i ständig förändring, inte minst gäller det nya narkotiska preparat men också olika läkemedel som säljs via nätet och kan utgöra ett stort hot mot ungas hälsa. I dessa snabba förändringar kan det många gånger vara svårt för skolans personal att orientera sig och vara tillräckligt uppdaterade.

Liberala inställningar till Cannabis inom Sverige och legaliseringsströmningar inom EU har lett till att regeringen avsatt medel för att förebygga cannabisbruk i Sverige. Det har inneburit att många aktörer, bland annat Länsstyrelserna, haft fokus särskilt på cannabis. Skolverket har emellertid noterat att frågan om cannabis många gånger har frikopplats från skolans vardagsarbete med att ge elever en rök- och tobaksfri arbetsmiljö. Tobak har en specifik bärning på cannabis på så sätt att en person som röker cannabis nästan alltid är rökare av vanlig tobak. Att därför förebygga rökning hos unga kan vara ett av flera sätt att undvika att unga börjar röka cannabis.

5.3.1 ANDT - begreppet

När det gäller områden som social acceptans, beroende, lagstiftning och skador finns likheter men också betydande olikheter inom de fyra preparatområdena som omfattar ANDT-begreppet. Skolverket har tidigare lyft fram att det samlande ANDT-begreppet kan leda till att inget av de fyra preparatområden blir riktigt synliga.²¹ I en del sammanhang används även begreppet droger och drogförebyggande insatser, vilket ännu mera otydliggör de olika områdena, anser Skolverket. Även om till exempel tobak/nikotin är starkt vanebildande (i likhet med heroin) betecknar emellertid inte ungdomar detta som en drog. Skolverket har inom sitt uppdrag i så hög utsträckning som möjligt försökt skriva ut de fyra namnen på preparaten.

Under 2000-talet har mycket fokus varit på insatser mot alkohol (Alkoholkommitén) men även narkotika (Mobilisering mot narkotika). Tobaksförebyggande arbete blev under denna tid relativt osynligt trots att nästan 85 till 90 procent av alla skolor idag har problem med att följa tobakslagen och få skolan rökfri.

²¹ I referensmaterialet "Man vet inte var trappstegen är i livet"... Skolverket.2000.

5.3.2 Nya teman inom ANDT?

Ett tema som kommit upp i arbetet med uppdraget är missbruket av olika läkemedel som beställs via Internet. Nätet ger också tillgång till en rad olika narkotiska preparat som är i ständig förändring innan de börjar klassas som narkotika. Under de senaste åren har flera dödsfall inträffat hos ungdomar som prövat på nya narkotiska preparat via nätet.

Skolverket har också fått flera signaler om oro för ungdomars alltför stora fokus på spel, något som inte enbart ska ses som negativt men som dock kan ta sig sådana uttryck att det kan liknas vid ett missbruk – man blir beroende och kan inte sluta spela, vilket ger effekter på sömn och på skolarbetet. Den nya folkhälsomyndigheten använder på sin hemsida numera begreppet ANDTS, där S:et står för spel och spelberoende (med pengar). Skolverket ställer sig dock frågan om ANDT-begreppet ska tyngas med fler bokstavskombinationer.

5.4 Strategiska utvecklingsområden och insatser som myndigheten anser bör prioritera framöver för att uppnå målet

Ett fortsatt strategiskt utvecklingsområde är satsningen på *tobaksfri skoltid och rökfri skolgård*, där både rektorer och lärare uttryckt svårigheter att genomföra tobakslagens intentioner. Flera kommuner har idag infört rökfritt för sin vuxna personal medan barn/ungdomar/elever fortfarande befinner sig i en miljö som inte är rökfri. Här finns mer att göra ur ett barnrättsperspektiv!

Ett annat strategiskt utvecklingsområde är en fortsatt satsning på *integrering av alkohol, narkotika, dopning och tobak i olika ämnen* för att ge elever olika perspektiv på dessa områden. Inte minst kvalitetsarbetet i undervisningen behöver fortsätta att utvecklas. Den framtagna rapporten om hur man som lärare kan kvalitetssäkra olika material var ett sätt att utveckla arbetet (2012). Litteraturöversikten om ANDT-undervisningen var en annan (2012). Det kommande stödmaterialet där ett antal olika perspektiv på undervisningen presenteras är ytterligare ett sätt att utveckla kvaliteten i undervisningen liksom den framtagna filmen om ämnesövergripande ANDT-undervisning. De olika indikatorerna som arbetas fram inom ramen för uppdraget om elevhälsan kan vara ett sätt att ytterligare utveckla kvalitetsarbetet inom enbart ANDT-området utan även all undervisning om det som rör elevers hälsa.

Ett annat område för utveckling är att tydliggöra *elevhälsans inriktning* vad gäller insatser inom de tre nivåerna – främja, förebygga och samverka kring barn som far illa. Personal inom elevhälsan har ofta inte tillräckligt med tid för det främjande arbetet. Det blir lätt brandkårsuttryckningar på nivå tre och det främjande långsiktiga arbetet blir därför lidande.²² Andra studier har också visat att personalen blan-

²² Höög, Jonas, *Elevhälsan i skolan – teman med variationer*, pdf-fil, Skolverket, 2012
www.skolverket.se/elevhalsa

dar ihop främjande och förebyggande arbete och har svårt att skilja ut vad som är vad.²³

5.4.1 Fortsatta uppdrag

Före 2011 var det Statens folkhälsoinstitut som hade regeringens uppdrag för insatser riktade till skolans personal. En viktig slutsats från Skolverkets arbete med ANDT-uppdraget är att det varit värdefullt att just Skolverket, som skolmyndighet, har haft uppdrag som vänder sig till landets skolor. Det krävs kunskap om skolan och vart skolan är på väg i sin tid, vilka uppdrag som regeringen implementerar, hur hälsofrågor ska sättas in i ett större sammanhang av skolutveckling, om kvalitetsarbete och framgångsfaktorer för skolutveckling etc.

En brett tillsatt samordningsgrupp med flera representanter från skola och högskola skulle vara ett sätt att samordna insatser inom skolans område.

5.5 Övriga synpunkter på regeringens ANDT-strategi

Eftersom ANDT-strategin löper ut 2015 har regeringen i uppdraget till olika myndigheter ansett det värdefullt om myndigheterna ger sina synpunkter och erfarenheter kring mål, indikatorer och samordning.

Skolverket kommenterar nedan de ställda frågorna.

5.5.1 Målstrukturen

- Skolverket anser att de långsiktiga och prioriterade målen fungerar för skolans del och har därmed inga synpunkter.
- Skolverket välkomnade formuleringarna i regeringens ANDT-strategi (punkten 3.4 pågående åtgärder ”en hälsofrämjande skola”). Uppdragets inriktning är mycket relevant i och med att ANDT-området därmed inte betraktas som en isolerad företeelse. Uppdraget har formulerats både utifrån ett brett perspektiv av skolutveckling och ett smalare som är inriktat på själva undervisningen om alkohol, narkotika, dopning och tobak. ANDT-strategin nämner också ”satsning för att stärka elevhälsan”, vilket Skolverket tycker är viktigt, inte minst i relation till de synpunkter som ovan lyfts om elevhälsan.

5.5.2 Uppföljningssystemet

Föreslagna indikatorer för Skolverkets uppföljning av ANDT-arbetet i skolan är följande:

1. ”Andelen grundskolor respektive gymnasieskolor som tagit del av en viss insats, t ex kompetensutveckling inom ANDT.
2. Andelen rektorer, lärare eller annan skolpersonal som tar del av samma utbildningsinsats.

²³ Guvå, Gunilla, *Elevhälsans retorik och praktik*, pdf-fil, Skolverket, 2012 www.skolverket.se/elevhalsa

3. Att ett urval av Skolverkets indikator för att följa arbetet inom elevhälsan integreras i indikatorerna för ANDT-strategin.”²⁴

I Skolverkets slutredovisning kommer indikatorerna 1 och 2 att besvaras. Indikatorerna är rimliga när Skolverket har utbildningsinsatser på gång. När Skolverket däremot inte har ett regeringsuppdrag med utbildningsinriktning inom ANDT-området kan ovan nämnda indikatorer inte passa in i ett uppföljningssystem. När det gäller indikator 3 pågår inom Skolverket ett arbete med att utveckla indikatorer inom elevhälsan och Skolverket får därför återkomma under 2015 i denna fråga.

5.5.3 ANDT-samordningen

- Skolverket välkomnar en något tydligare samordning med tanke på att regeringen kan avsätta medel för en specifik fråga inom ANDT-området under myndigheters pågående uppdrag. Insatser kan då rikta sig till samma målgrupper och dessa insatser behöver samordnas.
- Samarbetet med Länsamordnarna har varit konstruktivt. Det har varit lätt att samarbeta och genomföra konferenser i samverkan. De som emellertid inte hört av sig till Skolverket eller inte ”haft tid” för samarbete vet Skolverket tyvärr inte så mycket om. De kan ha egna insatser på gång eller vilja arbeta med en annan inriktning än de perspektiv som Skolverket till exempel velat lyfta fram. Detta kan dock vara värt att kanske ytterligare undersöka.

Sammanfattningsvis vill Skolverket understryka att det är många aktörer, myndigheter, frivilliga organisationer, lobbyister inom området ANDT. Skolverkets erfarenhet är att det därför tar tid att bygga upp olika kontakter, men att ju mer olika aktörer kan samverka, desto bättre för skolor. På så sätt undviker man att dessa ska få olika inbjudningar om i stort sett samma tema, under samma tidsperiod.

²⁴ Sid 69. Ur *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi. Förslag på indikatorer avseende de prioriterade målen i strategin*. Regeringskansliet.2013.